

О. Г. Білорус

ПОЛІТЕКОНОМІЯ СВІТ-СИСТЕМИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО ГЛОБАЛІЗМУ: НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНОГО ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ*

У статті розглянуто проблеми теорії міжнародної (глобальної) політекономії, які стосуються світ-системи фінансово-економічного глобалізму на нинішньому етапі економічного розвитку. Розкрито закономірності й нові тенденції динаміки глобального фінансового сектору. Показано суперечності, внутрішні конфлікти й перспективи розвитку світової фінансової системи і глобального фінансового ринку. Зроблено спробу спрогнозувати місце й роль фінансового сектору в системі світової економіки та процесах глобального економічного відтворення. Сформульовано наукові рекомендації щодо формування національних стратегій транзитивних країн у сфері їх інтеграції в глобальний фінансовий ринок, а також національних політик участі в процесах фінансової глобалізації та фінансової неоконвергенції з метою підвищення світової конкурентоспроможності. Порушено питання про існування об'єктивного закону нерівномірності й асиметрії глобального фінансово-економічного розвитку та його системно-кризовий характер. Підкреслено особливу роль ендогенних факторів і джерел фінансування економіки та еволюції національних фінансових ринків. Наголошено на необхідності розроблення й реалізації національних стратегій фінансової безпеки та безпеки соціально-економічного розвитку транзитивних країн.

Ключові слова: політекономія, світ-система фінансово-економічного глобалізму, глобальний фінансовий сектор, транзитивні країни, фінансова неоконвергенція.

Літ. 10.

О. Г. Белорус

ПОЛИТЭКОНОМИЯ МИР-СИСТЕМЫ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ГЛОБАЛИЗМА: НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ЗАКОНОМЕРНОСТИ РАЗВИТИЯ ГЛОБАЛЬНОГО ФИНАНСОВОГО СЕКТОРА

В статье рассмотрены проблемы теории международной (глобальной) политэкономии, касающиеся мир-системы финансово-экономического глобализма на нынешнем этапе экономического развития. Раскрыты закономерности и новые тенденции динамики глобального финансового сектора. Показаны противоречия, внутренние конфликты и перспективы развития мировой финансовой системы и глобального финансового рынка. Сделана попытка спрогнозировать место и роль финансового сектора в системе мировой экономики и процессах глобального экономического воспроизводства. Сформулированы научные рекомендации относительно формирования национальных стратегий транзитивных стран в сфере их интеграции в глобальный финансовый рынок, а также национальных политик участия в процессах финансовой глобализации и финансовой неоконвергенции с целью повышения мировой конкурентоспособности. Поставлен вопрос о существовании объективного закона неравномерности и асимметрии глобального финансово-экономического развития и его системно-кризисном характере. Подчеркнута особая роль эндогенных факторов и источников финансирования экономики и эволюции национальных финансовых рынков. Отмечена необходимость разработки

* Закінчення. Початок — у попередньому номері.

и реализации национальных стратегий финансовой безопасности и безопасности социально-экономического развития транзитивных стран.

Ключевые слова: политэкономия, мир-система финансово-экономического глобализма, глобальный финансовый сектор, транзитивные страны, финансовая неоконвергенция.

Oleh Bilorus

POLITICAL WORLD SYSTEM OF FINANCIAL AND ECONOMIC GLOBALIZATION: NEW TRENDS AND PATTERNS OF GLOBAL FINANCIAL SECTOR

The article deals with problems of theory and international (global) political economy related to the world financial system and economic globalization at the current stage of global economic development. Patterns and new trends of the global financial sector are revealed. Contradictions, internal conflicts and prospects of the global financial system and global financial markets are showing. The attempt to forecast global place and role of the financial sector in terms of global economy and global economic processes of reproduction was made by author. Scientific recommendations on the development of national strategies of transitive countries in their integration into the global financial market, as well as in the active conduct of national policies of participation in the process of financial globalization and financial neoconvergence to improve global competitiveness are formulated. The author raises the question of the existence of objective law of unevenness and asymmetry of global financial and economic development and its system-crisis character. The article emphasizes the special role of endogenous factors and sources of financing of the economy and the development of national financial markets. The need to develop and implement national strategies for financial security and the safety of social and economic development of the transitive countries are emphasized.

Keywords: political economy, the world system of financial and economic globalization, the global financial sector, transitive countries, financial neoconvergention.

JEL classification: F60, F63, F65.

Стійкою тенденцією й закономірністю динаміки глобального фінансового ринку є високі темпи його розвитку та нарощування масштабів і ємності, котра за період 1980—2010 рр. зросла з 12 до 212 трлн дол. США. Країни — лідери глобального фінансового ринку, як правило, є найбільшими реципієнтами фінансово-кредитних та інвестиційних ресурсів. Очевидно, ця тенденція збережеться й у довгостроковій стратегічній перспективі, оскільки вона підтримується всіма країнами-глобалізаторами та їхніми ТНК.

Однією з найпомітніших тенденцій сучасного етапу глобального розвитку є неухильне зростання ролі його фінансового компонента, а отже, значення еволюції глобального фінансового ринку. Світ-система фінансового глобалізму остаточно й безповоротно перетворилася на головну складову процесів економічної глобалізації. За масштабами й темпами фінансова глобалізація набагато випереджає глобалізаційні процеси в реальній економіці. Ця нова тенденція, безперервно посилюючись, спричиняє небачену асиметрію глобальної економіки та світового розвитку загалом.

Відповідальність за злоякісні наслідки такого розвитку несуть глобальні банки та корпорації, що стали локомотивами необґрунтованого надспоживання інвестиційно-кредитних ресурсів, лібералізації валютних, інвестиційних і кредитних ринків, безконтрольного доступу національних економічних суб'єктів до глобальних фінансових ресурсів. До 2020 р. частка фінансових

послуг у глобальному ВВП перевищить 10 %. Лібералізація глобальних фінансових ринків і тенденція асиметричного збільшення масштабів зовнішнього фінансування національних економік порівняно з обсягами самофінансування ставить десятки країн, особливо з транзитивними економіками, перед реальною загрозою хронічної боргової залежності, глобального фінансового дисбалансу та деградації менш розвинутих держав. Відображенням такої ситуації й, частково, її причиною стала тенденція наростання відпливу капіталів із країн з фінансовим ринком, що лише формується, до країн зі стійкими й надрозвинутими фінансовими ринками, таких як США, Великобританія, Німеччина, Швейцарія, Японія. Посилення тенденцій глобального фінансового дисбалансу, коли країни, що розвиваються, та транзитивні країни фінансують авангардні держави, веде до зростання масштабів *глобальної фінансової експлуатації*.

Авангардні країни світової тріади (США, ЄС-15, Японія) сконцентрували близько 80 % глобальних фінансових активів, тобто в 1,5 раза більше за їхню частку у світовому ВВП, що вказує на стрімке зростання капіталізації національної економіки як найважливішого чинника підвищення її глобальної конкурентоспроможності. В останні десятиліття посилюється тенденція фінансової інтеграції найрозвинутіших держав і неухильного нарощування обсягів взаємного інвестування їхніх економік. США перетворилися на найбільшого реципієнта прямих іноземних інвестицій, а масштаби їхніх капіталовкладень у інші країни за період 1985—2011 рр. зросли із 44 до 432 млрд дол., тобто майже в 10 разів.

При цьому фінансовий ринок Сполучених Штатів демонструє найвищий рівень капіталізації: у 2009 р. він абсорбував 30 % світових фінансових активів загальною вартістю 60,4 трлн дол., тобто в 4 рази більше за власний ВВП. Фінансові ринки країн — членів Європейського Союзу досягли високого рівня капіталізації, інтеграції та фінансової неоконвергенції після формування єдиного валютного й монетарного союзу. Сьогодні в державах Західноєвропейського регіону (євросоні та Великобританії) зосереджено 25 %, або 43,6 трлн дол., світових фінансових ресурсів. Причому, поступаючись за ємністю фінансовим ринкам США та Японії, вони в останні десятиліття щороку збільшують цей показник на 5,5 % (для порівняння: у США такий приріст дорівнює 2,8 %).

Протягом останнього десятиліття для розвитку глобальних фінансових ринків характерне вирівнювання різких регіональних відмінностей у концентрації фінансового капіталу. Якщо в 1990 р. фінансові активи, вартість котрих перевищувала їхній ВВП, мали тільки 33 країни, то у 2007 р. таких держав було вже 72, й у довгостроковій перспективі ця тенденція, очевидно, збережеться [1, с. 8]. Водночас дедалі виразніше проявляється тенденція скорочення частки США, євросоні та Японії в географічній структурі світового ринку цінних паперів.

Асиметрія глобального фінансово-економічного розвитку на початку ХХІ ст. стає щодалі помітнішою завдяки виникненню в різних регіонах світу

нових центрів накопичення глобального фінансового капіталу, в т. ч. у країнах, що розвиваються, та в державах із перехідною економікою. Паралельно спостерігається зменшення участі розвинутих країн у процесах фінансової глобалізації. Серед причин зазначеного дослідники називають довгострокову тенденцію зменшення процентної ставки в державах-лідерах із 4,1 до 1,7 % [2], що зумовило зниження прибутковості капіталу на фінансових ринках і в банківському секторі, перенасиченість внутрішніх ринків фінансовими ресурсами, посилення неоконвергенції фінансових систем розвинутих і транзитивних країн. При цьому останні ще не реалізували цю можливість повною мірою, особливо порівняно з багатьма південно-східними державами, що розвиваються, котрі активно використовують внутрішні чинники накопичення капіталу, завдяки чому його частка в цих країнах зросла з 12,9 % в 1960 р. до 38 % у 2010 р. [2, с. 276].

Особливе місце за розвитком національного фінансового ринку посідає Китай, де частка внутрішнього накопичення капіталу протягом тривалого періоду становить 40 %, тоді як середньосвітова — 20 %, причому понад 65 % цього капіталу утворюється за кошти компаній і фізичних осіб під контролем державних органів із розподілу й використання інвестиційних фінансових ресурсів. Очікується, що у 2030 р. частка акцій компаній Китаю та Індії у світовій фінансовій капіталізації, котра сьогодні становить 31 %, сягне 55 % [3]. Ці процеси істотно вплинуть на структуру світових фінансових ринків та видозмінять характер світ-системи на користь азійського глобалізму.

Наразі нагальними проблемами є глобальна консолідація фінансових ресурсів світу та найбільш раціональний їх розподіл. Цілий ряд дослідників відкладає розв'язання цих давно назрілих проблем до глобальної економічної еволюції та формування інтегрованої глобальної економіки третього тисячоліття, за якої домінуватиме глобальний розум, а не фінансово-економічний інтерес, і глобальний економічний розвиток визначатиметься новими, загальнопланетарними, загальноцивілізаційними, а не формаційними (капіталізм, соціалізм, комунізм) мотиваціями [2]. Посилаючись на концепції постіндустріального, інформаційного й постекономічного суспільства та, на наш погляд, помилково трактуючи методологічні концепції А. Гальчинського [4, с. 343], згадані дослідники необґрунтовано стверджують, що майбутня глобальна система перестане бути формаційною. Тобто висловлюють припущення про кінець формаційного розвитку людської цивілізації. На нашу думку, формаційний характер нової глобальної економічної цивілізації збережеться, оскільки завжди буде специфічна іманентна формаційна система суспільно-технологічного способу виробництва та специфічна система економічних відносин і економічних законів розвитку [5; 6].

Разом із тим слід визнати, що економічна глобалізація та її серцевина — фінансова глобалізація дають потужний поштовх процесам нової конвергенції (neconvergence) однотипно-ринкових національних фінансових систем. При цьому не слід змішувати класичну (стару) конвергенцію протилежних

і протиборчих політичних систем (США — СРСР) із неоконвергенцією (неоконвергенційною інтеграцією) однотипно-ринкових, але різних за рівнем розвитку фінансово-економічних систем [7]. Дане визначення неоконвергенції не суперечить тлумаченню економічної глобалізації як усесвітньої конвергенції (економічної, а також політичної!) між пропозицією та попитом П. Самуельсона. Адже в згаданому тлумаченні фактично йдеться про економічну конвергенцію, тобто нову за характером і якістю.

Стратегічним імперативом фінансової глобалізації та глобальної фінансової інтеграції є створення такої світової системи, котра гарантуватиме стабільний і безпечний соціально-економічний розвиток усієї світової спільноти. І формування нової глобальної цивілізації відкриває таку можливість. При цьому інтегроване світове співтовариство, особливо міжнародні організації, повинне забезпечити поступовий перехід до *солідарно-глобальних форм* фінансового розвитку та до глобальних систем фінансової безпеки соціально-економічного й цивілізаційного поступу. За таких умов новою об'єктивною закономірністю світогосподарської еволюції є *інтелектуалізація глобальної економіки* та викликане нею збільшення фінансових інвестицій у глобальний людський капітал, що спричинило кардинальні зміни у фінансовій структурі сукупного капіталу в країнах Заходу. Так, у другій половині ХХ ст. інвестиції в розвиток людського ресурсу в цих провідних країнах світу збільшились із 47 до 69 % [8, с. 42] і, вочевидь, надалі зростатимуть прискореними темпами. Ця тенденція має закономірний характер та поширюється на транзитивні країни й ті, що розвиваються.

Фінансова глобалізація, зміни структури глобального фінансово-інвестиційного капіталу в бік людського капіталу мають доволі серйозні соціальні наслідки, однак не скасовують примату прибутку й надприбутку у стратегіях глобального фінансового капіталу за нинішньої моделі глобалізації. Як підкреслив під час відкриття 101 сесії Міжнародної організації праці 6 червня 2012 р. її генеральний директор Х. Сомавія, теперішня модель фінансової глобалізації вийшла з-під контролю та діє за формулою: занадто багато уваги фінансам, надто мало уваги суспільству. Незважаючи на це, під впливом нових факторів і закономірностей поступово формується глобальний фон для нового розвитку.

Реалізація цього глобального імперативу можлива лише за умови випереджального створення адекватної системи *глобального фінансового менеджменту* на чолі з провідними державами, котрі формують так званий глобальний валютний квадрат (США, ЄС, Китай, Японія). Закономірністю й дедалі помітнішою тенденцією в системі глобального суспільного відтворення на теперішній стадії активного формування світ-системи глобалізму є збільшення асиметричності й відриву розвитку фінансового сектору від реальної економіки, що набуває загрозливих масштабів.

Вихід фінансового сектору з-під контролю урядів та прискорено-випереджальний розвиток глобальної фінансово-банківської індустрії, зляккісне

накопичення фіктивних капіталів як основи нарощування віртуальних операцій, котрі приносять надприбутки, не бачені у виробничому секторі, — все це характерні риси сучасного етапу фінансової глобалізації. На сьогодні 90 % операцій глобального фінансового ринку є суто спекулятивними, і їхня частка збільшуватиметься, а глобальний ринок похідних цінних паперів становить уже близько 100 трлн дол.

Чи зможе світова спільнота зупинити ріст цієї ракової пухлини на тілі глобальної економіки? Складається враження, що “точка неповернення” вже давно пройдена, особливо з огляду на тенденцію подальшої лібералізації фінансових операцій та нові “досягнення” банківської інженерії світу. Світова фінансово-банківська система щодалі більше відходить від обслуговування реальної економіки, для чого її, власне, було створено. На наш погляд, розв’язання цього конфлікту глобального розвитку неминуче вилетіть в небачену за масштабами й глибиною нову глобальну фінансову кризу, системну гібридну кризу надвиробництва, надспоживання та наднакопичення фіктивного капіталу. Причому цілком імовірно, що така гібридно-циклічна криза почнеться вже наприкінці першої чверті XXI ст. Уряди країн Заходу безсилі запобігти такій глобальній фінансовій кризі; її жертвами будуть не тільки фінансово ослаблені держави, а й “виробники” фіктивних капіталів. В умовах переважання фінансового спекулятивного капіталу над капіталом виробничої сфери подібна криза означає фактично нову форму глобальної експлуатації — *експлуатацію виробничого капіталу фіктивним*. Вона загрожує деградацією глобальної економіки, особливо економік країн, що розвиваються, і транзитивних.

На нашу думку, для пом’якшення суперечностей глобального розвитку, й насамперед конфлікту співрозвитку реальної економіки та фіктивного фінансово-банківського сектору, доцільно розробити й реалізувати солідаризовані глобальні стратегії прискорення переходу до нових технологічних укладів і формування *нового глобального суспільно-технологічного способу виробництва*, здійснити перерозподіл глобального капіталу в інноваційні сфери, зменшити надспоживання фінансових ресурсів у найрозвинутіших країнах світу, радикально обмежити “виробництво” та знецінення фіктивних капіталів, прийняти міжнародні нормативні акти, що лімітують фінансову безглуздість основних продуцентів фіктивних капіталів.

Важливу роль у розв’язанні глобальних фінансових конфліктів може й повинна відіграти глобальна солідаризована політика неоконвергенції в процесах міжнародної фінансово-економічної співпраці та співрозвитку. Адже, як зауважив Й. Шумпетер, кризове руйнування може бути не лише руйнівним, а й творчим, що сприяє появі нової соціально-економічної формації або вдосконаленню та прогресу на основі економічної демократії [9]. Транзитивні країни, особливо такі, як Україна, котра до 1997 р. за класифікацією ООН належала до надрозвинутих індустріальних країн, повинні в цих умовах використати свій шанс неоіндустріалізації, неоконвергенції з найрозвинутішими країнами. Такі можливості справді є [10], і альтернативи немає.

В умовах системно-гібридної глобальної фінансової кризи вкрай важливим завданням світової спільноти є створення й безперервне вдосконалення системи глобального фінансового менеджменту, оскільки теперішня переважно індикативна система міжнародного менеджменту засвідчила свою неадекватність і неефективність та не здатна впоратися з накопиченими й поглибленими фінансовими дисбалансами, нерівномірністю економічного розвитку держав, асиметричністю накопичення фінансового та інвестиційного капіталу, специфічними формами й методами фінансової експлуатації країн, що розвиваються, і транзитивних із боку глобального капіталу, конфліктами інтересів національних і глобальних капіталів, віртуалізацією системи глобальних фінансів, які дедалі більше набувають фіктивного характеру. Майбутня солідарна система глобального фінансового менеджменту має будуватися на новому економічному та юридичному підґрунті, включаючи системи довгострокового фінансового планування й прогнозування, глобальних і національних страхових фондів, міжнародних та національних резервних і стабілізаційних фондів. Необхідно створити глобальну систему фінансової відповідальності держав за надвиробництво фіктивних капіталів і штучних коштів, надспоживання фінансових ресурсів, у т. ч. їх надінвестування. Одним із головних завдань нової системи глобального фінансового менеджменту є боротьба з гіперфінансіалізацією.

Накопичення наслідків глобальних дисбалансів і наростання масштабів виробництва та споживання фіктивного фінансового капіталу стали детонаторами, індикаторами й локомотивами загальної глобальної економічної кризи, яка, у свою чергу, є проявом загальних закономірностей об'єктивного закону нерівномірності та асиметричності глобального економічного розвитку. Такі закономірності обумовлені специфікою нинішнього етапу технологічної динаміки та її відповідного циклу — довгохвильової депресії й переходу з п'ятого технологічного укладу на шостий. Одночасно спостерігається синхронне накладення декількох криз: структурної, фінансової, банківської, інвестиційної, валютної та кризи надспоживання ресурсів і гіперфінансування. Для виходу з цієї гібридної системної кризи глобальна економіка повинна позбутися наднакопичення фінансового капіталу через механізми його знецінення в умовах депресії.

Перехід від п'ятого технологічного укладу, котрий наразі відбувається в авангардних державах, до шостого синхронізується з поглибленням глобальної фінансової кризи, яка трансформується у фазу довгохвильової депресії. За таких умов країни, що розвиваються, зокрема транзитивні, мають унікальний шанс перетворитися на зони активного економічного зростання — знецінення капіталу омине їх через дефіцит капіталу як такого. Авангардні держави змушені експортувати капітали й виробничі технології шостого укладу до країн, що розвиваються, сприяючи їх випереджальному, а не наздоганяючому розвитку. Для використання цього унікального шансу потрібні великі зусилля держав і національного капіталу.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити таке. Глобальний капіталізм перебуває на стадії формування світ-системи глобально-монополізованого корпоративізму — світ-системи глобалізму. Іде незворотний процес інтеграції глобальних корпорацій у єдину виробничо-технологічну систему. На цій базі активно формується новий глобальний суспільно-технологічний спосіб виробництва, рушієм якого є фінансово-економічні інтереси глобальних корпорацій. Цей новий спосіб виробництва вимагає створення відповідної системи глобальних виробничих (економічних) відносин, котрі щодалі більшою мірою відображають інтереси глобального людського капіталу. Тому глобальна корпоративна монополізація невідворотно веде до створення бази для формування *нового глобального суспільного ладу*, витіснення економіки приватної наживи та еволюційно заміщує її синергетичною моделлю економіки глобального солідаризму.

Список використаних джерел

1. Mapping global capital markets : fifth annual report / McKinsey Global Institute. — 2008. — October [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mckinsey.com/insights/global_capital_markets/mapping_global_capital_markets_fifth_annual_report.
2. Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование : монография / Д. Лукьяненко, В. Колесов, А. Колот и др. ; под науч. ред. Д. Лукьяненко, А. Поручника, В. Колесова ; ГБУЗ “Киев. нац. экон. ун-т им. В. Гетьмана”, Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. — К., 2013. — 466 с.
3. Китайский фондовый рынок будет крупнейшим к 2030 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.chinapro.ru/rubrics/1/4900/>.
4. Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення : навч. посіб. — К. : АДЕФ — Україна, 2010. — 572 с.
5. Белорус О. Г. Экономическая система глобализма / О. Г. Белорус ; НАН Украины, Ин-т мир. экономики и междунар. отношений, ГБУЗ “Киев. нац. экон. ун-т им. В. Гетьмана”. — К., 2003. — 380 с.
6. Еволюція світ-системи глобалізму (стратегічні імперативи співрозвитку) : кол. моногр. / О. Г. Білорус, О. В. Гаврилюк, О. В. Зернецька та ін. ; кер. авт. кол. і наук. ред. О. Г. Білорус ; ДВНЗ “Київ. нац. экон. ун-т им. В. Гетьмана” — К., 2014. — 429 с.
7. Белорус О. Г. Глобальная неоконвергенция транзитивных и трансформационных социально-экономических систем / О. Г. Белорус // Економічний часопис-XXI. — 2013. — № 11-12. — С. 3—7.
8. Щетинин В. Человеческий капитал и неоднозначность его трактовки / В. Щетинин // Мировая экономика и международные отношения. — 2001. — № 12. — С. 42—49.
9. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер ; предисл. и общ. ред. В. С. Автономова ; пер. с англ. — М. : Экономика, 1995. — 540 с. — (Экон. наследие).
10. Ляшенко В. І. Україна ХХІ: неоіндустріальна держава або “крах проекту”? : монографія / В. І. Ляшенко, Є. В. Котов ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті, Полтав. ун-т економіки і торгівлі. — К., 2015. — 196 с.